

Prikaz knjige

Milica Mitrović: Pismenost i obrazovanje – Perspektiva Novih studija pismenosti

(Ne)pismenost je već duži niz godina ponovo u žiži (ne samo) naučne svetske javnosti. Utopijski optimizam koji je zavladao u periodu nakon Drugog svetskog rata, da će se ova pojava masovnim kampanjama opismenjavanja i obaveznim osnovnim obrazovanjem u potpunosti iskoreniti, i da će se u budućnosti nalaziti samo u udžbenicima istorije, nakon dve decenije se istopio. Njega su zamenila brojna kvantitativna istraživanja ove pojave, upiranje prsta u neadekvatne metode i tehnike opismenjavanja, nedovoljno angažovanje društva i pojedinaca, da bismo se nakon decenija intenzivne borbe za pismenost, konačno zapitali: „A šta je to zapravo pismenost?“ Retki su pojedinci na našim prostorima koji su smogli hrabrosti da se uhvate u koštac sa ovim, naizgled naivnim i jednostavnim, a za većinu laika verovatno besmislenim pitanjem. Stoga mi je osobito zadovoljstvo da pažnju čitalaca usmerim na monografiju *Pismenost i obrazovanje – Perspektiva Novih studija pismenosti*, koju je 2010. godine objavio Filozofski fakultet u Beogradu, autorke dr Milice Mitrović, docenta na Odeljenju za pedagogiju i andragogiju. Monografija je obima 222 strane i čine je 189 strana osnovnog teksta, beleške autorke kojima dodatno pojašnjava ili ilustruje pojedine fenomene, bibliografija (od preko 120 jedinica), rezime na engleskom jeziku, kao i indeks pojmova i indeks autora. Osnovni tekst monografije je strukturiran u četiri zasebne tematske celine, kroz koje nas autorka sistematski vodi i upoznaje sa problemom pismenosti.

U prvoj tematskoj celini, koja je znatno obimnija u odnosu na ostale tri, autorka nas upoznaje sa pristupom i perspektivom iz koje će posmatrati problem. U ovom delu monografije predstavljene su Nove studije pismenosti, njihov nastanak i razvoj, trenutno stanje i aktuelna kretanja, kao i istraživačke orijentacije koje su nastale pretežno primenom koncepata diskursa i društvene prakse u kontekstu. U nastavku ove tematske celine, autorka predstavlja osnovne nalaze o pismenosti kao fenomenu, metafore pismenosti koje su značajne za konceptualizovanje pismenosti u obrazovanju, kao i različita iskustva u proučavanju obrazovne prakse,

s posebnim osvrtom na ona iskustva koja se tiču potencijala pismenosti u razvoju učeničkog subjektiviteta.

Što se tiče Novih studija pismenosti, vredno je istaći da je u okviru njih od pedesetih godina XX veka do danas, identifikovano više linija razvoja. U prvoj liniji, radovi su uglavnom tematski usmereni na istoriju pismenosti u ljudskom društvu, tj. na konceptualizovanje i kontekstualizovanje pismenosti u istoriji, da bi se tokom šezdesetih godina (u drugoj liniji razvoja) akcenat pomerio na osvetljavanje uloge koju je pismenost imala u određenim kulturama, kao i problematizovanje odnosa pisanog i govornog jezika, čime se uvodi i insistira na interdisciplinarnosti u proučavanju ovih fenomena. Indikativno za ovaj period je Deridino pitanje: „Da li je napredak pisma, istovremeno, i napredak uma?“. U trećoj liniji razvoja Novih studija pismenosti autori se intenzivnije bave i proučavanjem usmenosti, koju ne treba potcenjivati, već razumeti, kao i funkcijom pisanja u razvoju društva: od čuvanja sadržaja znanja do kompleksnih oblika organizovanja vlasti. Četvrtu liniju karakteriše etnografski pristup u istraživanju pismenosti i dovođenje u pitanje upotrebe termina pismenost u fiksiranom značenju. Razvijaju se različita značenja pismenosti (npr. Freirovo o pismenosti sa emancipatorskim značenjem), ali se istražuju i različiti faktori koji se javljaju u okviru društva i utiču na uspeh škole u razvoju pismenosti. Iako ga ne navodi kao posebnu liniju razvoja, autorka posebno naglašava značaj radova L. S. Vigotskog za utemeljenje čitavog pravca.

U okviru Novih studija pismenosti artikulišu se dve paradigme pismenosti: evolucionarna (tradicionalna) i kontekstualna. Prva termin pismenost koristi u fiksiranom značenju, kao linearnu progresiju u razvoju kulture, neutralnu i monolitnu (često reprezentovanu čitanjem i pisanjem). Za drugu paradigmu pismenost je rodni pojam za različite vrste pismenosti, uvek posmatrane u kontekstu upotrebe, ideološki zavisne, kao deo ličnog i kolektivnog identiteta, ali i jedan od načina reprodukovanja klasnih, rodnih i drugih razlika među ljudima.

U metodološkom smislu, istraživanja nastala u okviru Novih studija pismenosti su uglavnom kvalitativne prirode, usmerena na proces (a ne na efekat), radi deskripcije, razumevanja i objašnjavanja pojave koja se posmatra. U duhu postmoderne, istraživanja su uvek u kontekstu upotrebe pismenosti, uzimajući u obzir svu kompleksnost aktuelnih oblika društvene prakse. Ovakva metodološka orijentacija vodi restrukturiranju određenih pozitivističkih saznanja, razotkrivanju načina delovanja kulturnih modela, sa naglašenom ulogom jezika u tom procesu. Zanimljive su tvrdnje da pismenost u obrazovanju uvek dolazi sa (poželjnom) interpretacijom koja je, u načelu, ideološka, kao i konstatacija da je definicija pismenosti kao sposobnosti čitanja i pisanja nedovoljno podsticajna za dalji razvoj prakse. Na jezik se više ne gleda kao na nešto čemu je glavna funkcija

prenošenje informacija, već on prvenstveno služi stvaranju znanja i kao takav, deo je okruženja koje zatičemo rođenjem i koje nas formira, ali koje postepeno i sami stvaramo i kontrolišemo. Jezik je sistem za kreiranje značenja putem društvenih konvencija, bez obzira na oblik u kojem ga zatičemo (govorni, pisani, znakovni). Osnovne kategorije u okviru ove metodologije kojima pokušavamo da analiziramo upotrebu jezika su: registri, žanrovi, diskursi i tekstovi. Razumevanje i korišćenje ovog pojmovnog aparata nam omogućava značajan iskorak u proučavanju pismenosti, jer se realnost u kojoj se pismenost koristi posmatra kao slojevita, različita za svaku individuu – ona je konstrukcija uslovljena spletom različitih varijabli i u tom kontekstu ni pismenost ne može biti pojam „za sebe“. Pismenost je tesno povezana sa društvenom interakcijom, identitetom, formama života i načinom postojanja. Dakle, ono što je neodvojivo od proučavanja pismenosti je razumevanje i uvažavanje diskursa učesnika procesa, kontekstualizacije i konvencionalizacije situacije, ali i tenzija i konflikata koji se javljaju u upotrebi pismenosti, jer ni pismenost u kontekstu nikada nije neutralna. Ovo poslednje se odnosi na tenzije koje nastaju kada se ukrste primarni (porodični) i sekundarni (školski) diskurs. Što su razlike u diskursima veće (što je često slučaj kod osoba nižeg socioekonomskog statusa, manjinskih kultura i sl.), to su i tenzije i problemi veći, a osobe neuspešnije u ovladavanju školskom pismenosti. Ovo ima dalekosežne posledice, pa se u strukturiranju školskog kurikuluma mora posebno obratiti pažnja da on bude dovoljno „gostoljubiv“ prema svim učenicima, bez obzira na razlike njihovih primarnih diskursa. U ovom kontekstu se razmatra i reprezentativnost školskih aktivnosti pismenosti u odnosu na produktivne prakse pismenosti iz svakodnevnog života date zajednice. Naime, relativizuje se značaj i uloga pismenosti u kontekstu različitih društvenih praksi u kojima individue participiraju, i naglašava da društvene prakse kao takve nikada nisu vrednosno neutralne; svaka od njih je kulturno-istorijska pojava, koja postoji unutar nekog političkog entiteta reflektujući ideološku perspektivu i odnose moći.

Važno je napomenuti da o pismenosti možemo govoriti u množini, odnosno, da postoje različite vrste pismenosti u društvu. One se međusobno razlikuju po poreklu i svrsi, prepoznaju se u različitim životnim domenima, imaju značenje za korisnika i njihov opis zahteva više dimenzija, a pri tome one međusobno ne vode jedna drugoj, niti se mogu identifikovati kao „osnovne“, „jednostavne“ ili „kompleksne“, odnosno, nisu međusobno u hijerarhijskom odnosu.

Govoreći o efektima pismenosti, autorka naglašava da njih proizvode prakse pismenosti kao istorijski i kulturno određene društvene prakse, odnosno, efekte ne proizvodi izolovano praktikovanje čitanja i pisanja (u svrhu vežbanja), već svrsishodna upotreba čitanja i pisanja, na način definisan kontekstom i u sklopu ostalih za kontekst relevantnih aktivnosti, čiji su integralni deo.

Vrlo je zanimljivo kako se u skladu sa kvalitativnom metodološkom orijentacijom, koriste metafore u proučavanju razumevanja i poimanja pismenosti. One odražavaju svakodnevne teorije pismenosti, koje budući da su rasprostranjene (a u mnogim kulturama i iznenađujuće slične) i duboko ukorenjene u kulturi, daju elemente za bolje i dublje razumevanje pismenosti, ali u isto vreme imaju snažan uticaj na društvenu praksu pismenosti. Metafore pismenosti sa kojima se najčešće susrećemo i koje su detaljno opisane u monografiji su: pismenost kao stanje (božanske) milosti, pismenost kao adaptacija, kao moć, kao osnovno ljudsko pravo i pismenost kao vrednost. Naročito su interesantne i inspirativne za dalja promišljanja metafore u nastajanju. Kao najznačajnije metafore u nastajanju Mitrović ističe: pismenost kao način uspostavljanja kontrole, pismenost kao kriza, kao društvena promena i pismenost kao oruđe intelektualnog rada.

U poslednjem poglavlju kojim se predstavljaju Nove studije pismenosti, autorka nam skreće pažnju na potrebu proučavanja obrazovne prakse razvijanja pismenosti u institucionalnom kontekstu, odnosno razumevanja činjenice da se institucionalno obrazovanje (školovanje) dešava u nekom širem kontekstu i da se opismenjavanje ne može svesti samo na školsku aktivnost. Dva ozbiljna problema koja se javljaju u ovoj relaciji su pozicija učenika u školi, koja je retko kada pozicija subjekta i znatno odsustvo smisla školskog učenja za učenike. Ovo poslednje se postiže kroz razvijanje pismenosti preko izdvojenih veština, koje se praktikuju van konteksta realne upotrebe, a kultura se vidi kao nešto što je odvojeno od svakodnevnog života i što se može samo školovanjem uneti spolja. Pismenost i opismenjavanje se ne može vezivati isključivo za školsku situaciju, koja je najčešće sadržajem u potpunosti odvojena od učeničkog iskustva, želja, potreba i kulture, već se mora dešavati u različitim segmentima realnosti i različitim društvenim praksama u kojima učenici participiraju.

U drugoj tematskoj celini, koju je autorka realizovala koristeći se literaturom koja ne pripada studijama pismenosti, predstavljeno je shvatanje i razvijanje pismenosti u obrazovanju. Ova celina obuhvata predstavljanje stručne terminologije o pismenosti, osnovnih konceptijskih orijentacija i njihovih konstrukata pismenosti, a sve to u okviru i kontekstu formalnog obrazovanja. Pored sadržaja pojma pismenosti u formalnom obrazovanju, analiziran je i položaj učenika u vaspitno-obrazovnom procesu.

Na početku ove celine autorka čini hvale vredan pokušaj da od „terminološke džungle“ koja već tradicionalno krase nauke o obrazovanju i koja nije zaobišla ni oblast pismenosti, napravi „terminološku baštu“. Relacije i značenja termina vezanih za oblast pismenosti se kreću u zavisnosti od toga da li su usmereni prevashodno na pismenost kao proces, ostvareni nivo postignuća ili sadržaj koji se pod njim podrazumeva. Nakon razmatranja termina vezanih za pismenost

i njihovog značenja, sledi sistematizacija i elaboriranje konceptijskih orijentacija pismenosti i njihovih konstrukata. Autorka razmatra sledeće konceptijske orijentacije: razvijanje bazičnih veština (kod nas shvaćene kao određeni nivo veština čitanja i pisanja), standardizovanje nivoa pismenosti (akcentat je na određivanju kriterijuma nivoa pismenosti i kreiranju mernih instrumenata kojima bi se nivoi praktično utvrđivali), razvijanje žanrovske pismenosti (specifičnim pismenostima za pojedinačne predmete i oblasti, kao i (multi)kulturne pismenosti) i na posletku, orijentaciju razvijanja kritičke pismenosti (nema jedinstveno značenje, a akcentat je na aktivnosti učenika kao subjekta obrazovnog procesa). Analizirajući međusoban odnos pomenute četiri orijentacije, Mitrović konstatuje da je napredak uočljiv, u smislu kretanja pismenosti od izolovanih, nezavisnih veština čitanja i pisanja do njihovog širenja na druge oblasti i primene u specifičnim kontekstima, ali i uviđa postojanje jednog osnovnog problema vezanog za sve pomenute orijentacije. Taj osnovni problem je nedovoljno akcentovan odnos između pismenosti i drugih srodnih entiteta i procesa. Autorka vidi dva potencijalna uzroka za ovakvo stanje: predugo opstajanje evolucionističkog pristupa pismenosti i uporno istrajavanje u operacionalizovanju pismenosti preko veština, što ima krajnje implikacije na sadržaj školskog opismenjavanja, didaktiku i na kraju i ishode samoga procesa. Prelaz na kvalitativno drugačiji pristup zahteva prevazilaženje bihejviorističkih izolovanih vežbi i prelazak na konstruktivistički pristup u kojem se insistira na aktivnosti učenika, iskustvenom učenju i značenju koji oni pridaju sadržaju.

U okviru treće tematske celine monografije, autorka nakon polemike kojom obuhvata različita shvatanja pojma pismenosti u obrazovanju i van njega, pristupa njihovoj komparaciji i izlaže sopstveno shvatanje pismenosti za obrazovanje. Polazeći od vlastitog shvatanja pismenosti, autorka razmatra menjanje obrazovne prakse razvijanja pismenosti u institucionalizovanom kontekstu. Na samom početku ove celine Mitrović konstatuje (na osnovu argumenata iznetih u prethodnim delovima knjige) da pismenost u obrazovanju i pismenost u društvu predstavljaju različite modele pismenosti. Ona podržava gledišta Novih studija pismenosti, dajući im svoj autentičan pečat. Za nju je pismenost prevashodno odnos prema svetu, koji se od početka strukturira i proizilazi iz aktivnosti individue (kao subjekta koji misli, oseća, veruje, vrednuje i dela) prema društvu. To je proces konstruisanja realnosti putem društvenih praksa uz pomoć pisanog jezika i drugih konvencionalnih, vidljivih znakovnih sistema. Pismenost nije čitanje i pisanje (mada ih obuhvata), ona im je nadređena i koristi ih kao kognitivna sredstva za čitanje i kreiranje sveta.

U kontekstu rečenog, s pravom se otvara pitanje škole i njenog daljeg funkcionisanja. Autorka ne negira budućnost ove institucije, već smatra da u skladu sa novim određenjem pismenosti, mora biti redefinisano i njeno uređenje i način

rada. To se prema njenom mišljenju može ostvariti menjanjem položaja učenika u vaspitno-obrazovnom procesu, uspostavljanjem jezičkog obrazovanja na drugačijim i širim osnovama, menjanjem ukupnog sadržaja školskog obrazovanja i osmišljenom negovanju dečijih kognitivnih kapaciteta za pismenost.

U poslednjem, četvrtom delu monografije Milica Mitrović sistematizuje veze između pismenosti i obrazovanja, izlažući u potpunosti autentičan, lični pogled na ovo pitanje. Ovaj odnos se može posmatrati kroz tri relacije: kao pismenost obrazovanja, kao obrazovanje za pismenost i kao uzajamna uslovljenost pismenosti i obrazovanja u društvu i kulturi.

U slučaju prvog odnosa, u centru istraživačke pažnje su funkcije pismenosti u obrazovanju, struktura pismenosti u obrazovanju, zatim odnos pismenosti institucionalnog obrazovanja i društveno relevantne prakse pismenosti izvan nje, i na kraju nivo pismenosti učesnika u formalnom obrazovanju.

U slučaju obrazovanja za pismenost, fokus je na samom procesu razvijanja, korišćenja i odnosa prema pismenosti.

Kada govori o uzajamnoj uslovljenosti pismenosti i obrazovanja, autorka naglašava da pismenost ulazi u formalno obrazovanje kao sredstvo, preko individualnog i društvenog plana, a moglo bi da izlazi kao produkt, takođe, na oba plana. S obzirom na to da se broj „novih pismenosti“ svakoga dana uvećava, a školski sistem se već gotovo pola veka nalazi u krizi koja je najizraženija baš u oblasti pismenosti, autorka naglašava da je ovo prioritetan problem u obrazovanju, a pitanja koja se nameću su: kako prevladati sporost formalnog obrazovanja, vratiti njegovu aktuelnost i posredničku ulogu u društveno relevantnim i zanimljivim načinima upotrebe novih pismenosti. Autorka izražava rezerve prema ujednačavanju minimuma standarda postignuća pismenosti na svetskom nivou, plašeći se da će to prerasti u liste kompetencija koje će kroz svoj tehnicistički karakter, ponavljati predrasude iz prošlosti. Na kraju svoje monografije, Milica Mitrović, ostajući verna postmodernističkom rasuđivanju, uprkos tehnicizmu i opsednutosti društva merljivim, standardizovanim ishodima obrazovanja karakterističnim za prvu deceniju XXI veka, izražava veru u dete i detinjstvo, kao glavne partnere nastavnika u procesu saznavanja, i u kulturu, kao izvor sadržaja i funkcije pismenosti.

Ova monografija predstavlja pravo osveženje na domaćoj obrazovnoj sceni. Baveći se oblašću u kojoj svaka osoba sa malom maturom sebe smatra ekspertom, dajući nam drugačiju perspektivu i postavljajući prava pitanja, ona nas dovodi na početak puta za koji smo mislili da smo ga odavno prešli. Analitičnost i sistematičnost autorke u izlaganju, korišćenje kvalitativnog pristupa u oblasti gde mu do sada mesta bilo nije, kao i vladanje skliskim obrazovnim pojmovima, daju nam odličan uvid u probleme pismenosti, prvog, najvećeg i nažalost, izgleda večnog

problema nauka o obrazovanju. Podsećajući čitaoca da problem pismenosti nije prost tehnički problem odsustva veština čitanja i pisanja, već da je to prvenstveno problem položaja i odnosa čoveka u društvu, autorka nas sa metodičkih vraća na osnovna ljudska pitanja, u kojima su njeni odgovori obojeni humanošću i empatijom za osobe u procesu opismenjavanja, a u isto vreme i otrežnjujućim konstatacijama da je i ovo političko pitanje, sa svim zamkama koje nam postavljaju razlike u moći.

Studiju Milice Mitrović možemo smatrati nezaobilaznom za sve one koji se bave učenjem i obrazovanjem, a nakon njenog čitanja i najobrazovanija osoba će verovatno razmišljati o stepenu i domenima vlastite pismenosti.

Jovan Miljković

